

Prin εξέτάσωσιν: Υπερείδη 'Υπέρ Εὐξενίππου 4, 3*.

Ασχολούμενη πρόσφατα με τον 'Υπέρ Εὐξενίππου λόγο του Υπερείδη, πρκατήρησα την προσθήκη του *ἄν* στη χρονική πρόταση που απαντά στην παράγραφο 4,3: *Καίτοι, ὧ ἄνδρες δικασταί, ἐπὶ τῶν δημοσίων ἀγῶνων οὐ χρεὶ τούς δικαστάς πρότερον τὰ καθ' ἕκαστα τῆς κατηγορίας ὑπομένειν ἀκούειν, πριν «ἄν» αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ἀντιγραφὴν ἐξετάσωσιν, εἰ ἔστιν ἐκ τῶν νόμων ἢ μή.*

4,3 *ἄν* add. Schneidewin, Cobet, Sauppe, *credibiliter, etsi subjunctivi sine ἄν post πριν aliquot exempla laudantur*¹.

Όπως εἶναι γνωστό, τὸ ἔργο του ρήτορα Υπερείδη διςώθηκε μόνο σε τέσσερις πapyrus, οι οποίοι βρέθηκαν τον προηγούμενο αἰῶνα στην Αἴγυπτο. Ο λόγος του 'Υπέρ Εὐξενίππου περιλαμβάνεται στον πάπυρο A (= Ardenianus, Mus. Brit. Pap. 108 et 115).

Ο πάπυρος αυτός παραδίδει στο προκνηφερόμενο χωρίο τη χρονική πρόταση *πριν εξέτάσωσιν*. Στην αττική διάλεκτο της κλασικής εποχής όμως οι χρονικές προτάσεις, όταν εκφέρονται με υποτακτική, συνοδεύονται και από το τροπικό μόριον *ἄν*. Η απουσία συνεπώς του *ἄν* εδώ φάνηκε ότι δημιουργεῖ πρόβλημα.

Οι μελετητές που πρώτοι κχταπιάστηκαν με το συγκεκριμένο πάπυρο και τον εξέδωσαν, όπως ο Sauppe (1848), ο Babington (1853), ο Cobet (1853), ο Schneidewin (1853), προφκνώς θεώρησαν ότι υπάρχει πρόβλημα και προσπάθησαν να το επιλύσουν προσθέτοντας το *ἄν* στο παραπάνω χωρίο. Αν και οι ίδιοι οι εκδότες δεν μπήκαν στον κόπο να δικαιο-

* Την εργασία μου αφιερώνω στον καθηγητὴ Φάνη Κακριδὴ, τον ἀπαράμιλλο δάσκαλο και τον ἐπιστὴμονα με το σπάνιο ἦθος.

Ευχαριστῶ θερμά τον καθηγητὴ Γ. Σαββαντίδη, που εἶχε την υπομονὴ και την καλοσύνη να δει την εργασία μου ἀπὸ τα πρώτα της στάδια και να με βοηθήσει σε κάθε μου πρόβλημα. Ευχαριστῶ ἐπίσης την καθηγήτρια Κ. Συνοδινού που διάβασε την εργασία μου και για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις της.

1. Το κείμενο και το κριτικό υπόμνημα παρατίθενται σύμφωνα με την ἔκδοση του G. Colin, ed. *Hypéride Discours*, (Budé), Paris 1946.

λογήσουν την προσθήκη, εκτός από τον Cobet, που υποστήριξε απλώς πως ήταν αναγκαστικά¹, είναι φανερό ότι υπέθεσαν ότι δεν μπορεί να απουσιάζει το *ἄν* από τις χρονικές προτάσεις ενός αττικού ρήτορα. Κι αυτό γιατί, όπως είναι γνωστό, οι αττικές επιγραφές, η αττική κωμωδία και οι αττικοί ρήτορες αποτελούν τους κύριους εκπροσώπους της αττικής διαλέκτου. Η λύση πάντως, που έδωσαν οι πρώτοι εκδότες, έγινε αποδεκτή από τους κατοπινούς εκδότες, τόσο του περσμένου χιόνη, όσο και του τωρινού, με ελάχιστες, όσο μπόρεσα να εξακριβώσω, εξαιρέσεις.

Είναι όμως πραγματικά αναγκαστική η παρουσία του *ἄν* στη χρονική πρόταση και κατά συνέπεια ορθή η ενέργεια των πρώτων εκδοτών να το προσθέσουν;

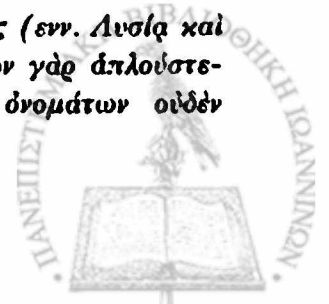
Το ερώτημα αυτό ίσως να μη φαίνεται και εύλογο ή βάσιμο σε ένα πρώτο επίπεδο. Κι αυτό κυταρχά βέβαια λόγω της βασικής θεωρητικής αρχής εκφοράς των χρονικών προτάσεων κατά την κλασική περίοδο, που προκρίνερα, που φυσικά γνώριζαν οι πρώτοι εκδότες. Οι τελευταίοι όμως, επειδή ακριβώς οι λόγοι του Υπερείδη είχαν ανακλυφθεί τότε, δεν είχαν στη διάθεσή τους μελέτες για τη γλώσσα του. Το μόνο που ασφαλώς διέθεταν ήταν η κριτική αρχικών γραμματικών και λεξικογράφων, η οποία περιοριζόταν πάντως σε σχολιασμό γενικά του ύφους και του λεξιλογίου του και δεν περιείχε παρατηρήσεις γραμματικές ή συντακτικές. Η κριτική αυτή δεν ήταν ενιαία και μπορούμε να την καττάξουμε σε δυο κατηγορίες: α) στην κριτική εκείνων που θεωρούσαν τη γλώσσα του ρήτορα γνήσια αττική και για αυτό τη συνέκριναν με άλλων αττικών ρητόρων, όπως π.χ. του Λυσία που θεωρούνταν καθαρή, γνήσια αττική ή του Δημοσθένη (Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς², ανώνυμος συγγραφέας του έργου *Περί Ὑψους*³, Δίων ο Χρυσόστομος⁴, και β) στην κριτική εκείνων που εκτιμούσαν ότι το λεκτικό του διέφερε από αυτό της επίσημης και καθιερωμένης αττικής διαλέ-

1. C.G. Cobet, ed. *Hyperidis Orationes Duae, Ὁ Ἐπιτάφιος Λόγος εἰ Ὑπὲρ Εὐξενίππου*, Lugduni Batavorum 21877, σ. 84.

2. *Περί Δεινάρχου* 6, ὁ δ' Ὑπερείδης κατὰ μὲν τὴν ἐκλογὴν τῶν ὀνομάτων ἠττάται Λυσίου ἐπίσης στον ἴδιο, *Περί Μιμήσεως* B V 6, ὁ δὲ Ὑπερείδης εὐστοχος μὲν, ...καὶ τῇ μὲν τῆς φράσεως κατασκευῇ Λυσίαν ὑπερηκώς, ...καὶ δοκῶν ἀπλοῦς οὐκ ἀτήλλακται δεινότητος.

3. *Περί Ὑψους* XXXIV, ὁ μὲν γὰρ Ὑπερείδης πρὸς τῷ πάντα ἔξω γὰρ τῆς συνθέσεως μιμῆσθαι τὰ Δημοσθένεια κατορθώματα καὶ τὰς Λυσιακὰς ἐκ περιττοῦ περιέληφεν ἀρετὰς τε καὶ χάριτας. καὶ γὰρ λαλεῖ μετὰ ἀφελείας, ἐνθα χρῆ, καὶ οὐ πάντα ἐξῆς καὶ μονοτόνως, ὡς ὁ Δημοσθένης λέγει.

4. XVIII 11, πλὴν οὐκ ἂν ἐγὼ σοὶ συμβολεύσαιμι τὰ πολλὰ τούτοις (ενν. Λυσία καὶ Δημοσθένη) ἐντιγχνάνειν, ἀλλ' Ὑπερείδῃ τε μᾶλλον καὶ Αἰσχίνῃ τούτων γὰρ ἀπλοῦστεραί τε αἱ δυνάμεις καὶ εὐληπτότεραι αἰ κατασκευαί, καὶ τὸ κάλλος τῶν ὀνομάτων οὐδὲν ἐκείνων λειπόμενον.

κτου (Ερμογένης¹ και λεξικογράφοι²). Βέβλικ τις απόψεις αυτές όφειλιν οι μελετητές νη τις επιβεβαιώσουν σε ό,τι είχε σωθει από το έργο του ρήτορα.

Τις πρώτες προσεγγίσεις της γλώσσας του Ὑπερείδη τις εντοπίζουμε σε έργα γενικότερου ενδιαφέροντος, όπως σε ιστορίες της αρχικής ελληνικής λογοτεχνίας³ ή σε έργα για την αρχική ελληνική ρητορεία⁴. Τα πορίσματα των μελετών αυτών ωστόσο δεν προσκόμιζαν κάποια ουσιαστικότερη γνώση για τη γλώσσα του ρήτορα από ό,τι οι γενικόλογες κρίσεις των αρχαίων γραμματικών.

Η πρώτη κάπως εξειδικευμένη μελέτη για τη γλώσσα του είδε το φως της δημοσιότητας το 1870. Ο Η. Hager⁵, επηρεασμένος από την άποψη του Ερμογένη, προσπάθησε χωρίς επιτυχία νη την αποδείξει. Ωστόσο οι δυο επόμενες ειδικές εργασίες που ακολούθησαν αρκετά χρόνια αργότερα, του S. Kayser⁶ το 1900 και του L. Bruner⁷ το 1906, κατέληξαν σε ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα. Συγκεκριμένα ο πρώτος μετά από μια αρκετά λεπτομερειακή έρευνα οδηγείται στο συμπέρασμα πως η γλώσσα του Ὑπερείδη γενικά είναι γνήσια αττική με ελάχιστο ανάττικο λεκτικό, που οφείλεται σε υφολογικούς λόγους, καθώς προσθέτει δύναμη στο λόγο⁸. Ο L. Bruner επίσης μέσα από την ανάλυσή του και χωρίς ενδοικισμούς αναγνωρίζει το λόγο του Ὑπερείδη ως γνήσιο αττικό λόγο.

Στο μεταξύ άλλοι ερευνητές, που ασχολούνταν με την Κοινή διάλεκτο συγκρίνοντάς τη και με τη γλώσσα του Ὑπερείδη δικπίστωναν πολλές ομοι-

1. Περὶ ἰδεῶν Β 382, ἴδιον δὲ Ὑπερείδου τὸ και ταῖς λέξεσιν ἀφειδέστερόν πως και ἀμελέστερον χρῆσθαι, ὡσπερ ὅταν μονώτατος λέγη και γαλεάγρα και ἐκκοκκύζειν και ἐστηλοκόπηται και ἐπήβολος και ὅσα τοιαῦτα.

2. Φρονιχ. Ἐκλογαὶ 309 (Fischer) ἐγκάθετος· οὕτως Ὑπερείδης ἀπερριμμένως, δέον δοκιμωτέρω χρῆσασθαι τῷ θετῷ ἢ εἰσποιητῷ ἢ ὑπόβλητος· 311 ἐμπυρισμός· οὕτως Ὑπερείδης ἡμελημένως, δέον ἐμπρησμός λέγειν· Πολυδ. Ὀνομαστ. 3, 74, ἡ δὲ δουλις Ὑπερείδη εἰρημένον φαῦλόν ἐστιν. 6, 25 και ἀκρατοκώθωνας Ὑπερείδης· οὐ μὴν ἐπαινω τοῦνομα, κ.ά.

3. Βλ. π.χ. C. O. Müller, *Geschichte der griechischen Litteratur bis auf den Zeitalter Alexanders*, II Bd, Stuttgart 1882, σ. 423, K. Sittl, *Geschichte der griechischen Litteratur bis auf Alexander den Grossen*, München 1884-1886, σ. 270, J. P. Mahaffy, *A history of classical Greek literature*, Vol. II, London 1895, σ. 2166. Για το θέμα πβ. D. Gromska, *De sermone Hyperidis*, Leopoli 1927, σσ. 9-10, όπου και άλλη βιβλιογραφία.

4. Βλ. π.χ. J. Girard, *Études sur l'éloquence attique*, Paris 1894, σσ. 85-179.

5. H. Hager, *De Graecitate Hyperidea*, Leipzig 1870.

6. S. Kayser, «Étude sur la langue d'Hypéride», *Le Musée Belge* IV (1900) σσ. 85-104, 201-222.

7. L. Bruner, *Studien zur Geschichte und Sprache des Hypereides*, Bamberg 1906.

8. S. Ὁ.π., σσ. 220-222.

όητες και κοινά στοιχεία. Έτσι δεν δίστασαν να κάνουν λόγο για επίδραση της Κοινής στη έργα του, την οποία έβλεπαν κατά κύριο λόγο στο λεκτικό του, που αφορούσε τον καθημερινό λόγο των Αθηναίων της εποχής του¹. Τα πολύ ενδιαιφέροντα πορίσματα των ερευνών αυτών άνοιξαν ασφαλώς έναν νέο δρόμο στην οπτική της προσέγγισης της γλώσσας του ρήτορα. Ωστόσο τα συμπεράσματα αυτά λόγω του περιπτωσιακού χαρακτήρα των μελετών, οι οποίες ως αντικείμενο είχαν την Κοινή και οι αναφορές τους στον Υπερείδη εκ των πραγμάτων ήταν περιορισμένες, δεν μπορούσαν να δώσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της σχέσης της γλώσσας του με την Κοινή.

Το κενό ήρθαν να καλύψουν δυο εργασίες, που είχαν την εμφάνισή τους γύρω στο τέλος της δεκαετίας του 1920. Η Daniela Gromska δημοσιεύει το 1927 το μεγαλύτερο μέρος της διτριβής της, την οποία εκπόνησε το 1910. Στο πρώτο μέρος αναλύει φωνητικά και μορφολογικά το λόγο του ρήτορα². Στο δεύτερο μέρος διερευνά τη σχέση του λεκτικού του με το λεκτικό άλλων συγγραφέων προγενέστερων, σύγχρονων, αλλά κυρίως μεταγενέστερων και ιδιαίτερα εκείνων της Κοινής³. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο επιχειρεί να ανιχνεύσει τον αττικό καθημερινό λόγο στο λεκτικό του Υπερείδη και τη σχέση του με την Κοινή⁴. Οι αναλύσεις της απέδειξαν με μεγάλη σαφήνεια ότι το λεκτικό του ρήτορα αποκλίνει σε μεγάλο βαθμό από την αττική διάλεκτο· επίσης ότι σε αυτό ευδιάκριτα ανιχνεύεται ο καθημερινός λόγος της εποχής του, ο οποίος αποτέλεσε και την πηγή των κοινισμών του⁵. Με άλλα λόγια η σχέση του λεκτικού του με την Κοινή είναι άμεση και φανερή και ιδιαίτερα αφορά ό,τι έχει να κάνει με τον καθημερινό λαϊκό λόγο.

Τα πολύ σημαντικά πορίσματα της έρευνας της Gromska ωστόσο μόνο σε γενικότερο επίπεδο είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν για το συγκεκριμένο ζήτημα που μας απασχολεί, καθώς η ίδια δεν ασχολήθηκε με την σύνταξη.

Με τη σύνταξη όμως, όπως επίσης με τη φωνολογία, τη μορφολογία και το λεξιλόγιο του ρήτορα καταπιάστηκε στη διτριβή του ο U. Pöhl

1. Βλ. π.χ. O. Immisch, «Die Apologie des Xenophon», *NJA* V (1900) σ. 405, E. Fränkel, *Griechische Denominativa in ihrer geschichtlichen Entwicklung und Verbreitung*, Göttingen 1906, σσ. 101, 220, 223, J. Schlageter, *Der Wortschatz der ausserhalb attikas gefundenen attischen Inschriften*, Konstanz 1909-1910, σ. 46. Πβ. F. Blass, *Die Attische Beredsamkeit*, vol. III, Leipzig 1887-1898, σσ. 26-35, A. Körte, «Was verdankt die klassische Philologie den literarischen Papyrusfunden?», *NJPh* XX (1917) σ. 296, Gromska, σ. 12, όπου και άλλη βιβλιογραφία.

2. 'Ο.π., σσ. 13-40.

3. 'Ο.π., σσ. 40-78.

4. 'Ο.π., σσ. 78-88.

5. Σύμφωνα με τη διατύπωση της ίδιας της Gromska, σ. 78.

διερευνώντας ιδιαιτέρως τη σχέση τους με την Κοινή¹. Οι δικπιστώσεις του δεν διαφέρουν από εκείνες της Gromska: ο Υπερείδης δεν μπορεί να θεωρείται εκπρόσωπος της επίσημης αττικής διαλέκτου· είναι ένας από τους πιο σημαντικούς μάρτυρες του περάσματος της αττικής στην Κοινή και ιδιαιτέρως της καθημερινής λαϊκής γλώσσας της εποχής του².

Όσον αφορά το θέμα που μας απασχολεί, δηλ. εάν είναι αναγκαία η προσθήκη του *ἄν* στη χρονική πρόταση, ο Pohle υπήρξε κατηγορηματικός: η προσθήκη, την οποία πρότειναν οι κατά καιρούς εκδότες, όπως ο Schneidewin, ο Cobet και ο Sauppe, δεν είναι σωστή. Το βασικό στοιχείο, ανάμεσα στην όλη επιχειρηματολογία του, με το οποίο τεκμηριώνει την άποψή του είναι το γεγονός ότι η παράλειψη του *ἄν* αποτελεί συχνό φαινόμενο στην Κοινή³. Και αν λάβουμε υπόψη την άμεση σχέση της γλώσσας του ρήτορα με την Κοινή που ο μελετητής δικπίστωνε παντού, μπορούμε να κατλάβουμε γιατί δε δέχεται την προσθήκη. Προσέθετε επίσης ο Pohle ότι το *ἄν* παραλείπονταν στη λαϊκή γλώσσα του 4ου π.Χ. αι., παρόλο που, όπως σημείωνε, οι αττικές επιγραφές δεν διέσωζαν κανένα τέτοιο παράδειγμα⁴. Την τόσο σημαντική άποψή του για τη λαϊκή γλώσσα όμως δεν την τεκμηριώνει.

Χωρίς αμφιβολία ωστόσο με τις εργασίες τόσο της Gromska όσο και του Pohle είχαν αλλάξει πλέον με τον πιο αδιαμφισβήτητο τρόπο τα δεδομένα για τη γλώσσα του Υπερείδη. Θα περίμενε λοιπόν κανείς οι εκδότες από το 1928 και μετά να μην ακολουθούν τη στάση των αρχικών εκδοτών, αλλά να την αναθεωρήσουν⁵. Ωστόσο οι κατοπινοί εκδότες, και μάλιστα μεγάλων και σοβαρών σειρών, όπως ο G. Colin της Budé το 1946 ή ο J. Burt

1. U. Pohle, *Die Sprache des Redners Hyperides in ihren Beziehungen zur Koine*, Diss., Leipzig 1928.

2. 'Ο.π., σσ. 131-132.

3. 'Ο.π., σ. 128.

4. 'Ο.π. σ. 128. Στο σημείο αυτό οφείλω να σημειώσω πως η άποψη αυτή του Pohle δεν είναι ορθή. Όπως είναι γνωστό, στις αττικές επιγραφές καταγραφόταν η επίσημη αττική και όχι ο ζωντανός καθημερινός λόγος. Ο τελευταίος περνούσε σε αυτές, όταν σιγά με την πάροδο των χρόνων παγιωνόταν διάφορες χρήσεις του και έτσι αναγνωρίζονταν αυτές ως ισότιμος τρόπος έκφρασης με τους ήδη γνωστούς και παγιωμένους τρόπους της επίσημης αττικής, βλ. σχετικά O. Hoffmann-A. Scherer, *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, μετ. Χ. Συμεωνίδη, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 66, 70-71. Για αυτόν ακριβώς το λόγο παράδειγμα χρονικής πρότασης με υποτακτική χωρίς *ἄν* συναντούμε πολύ αργότερα στις αττικές επιγραφές στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., βλ., σχετικά K. Meisterhans - E. Schwyzer, *Grammatik der attischen Inschriften*, Berlin 31900, σ. 251.

5. Πριν το 1928, ένας από τους καλύτερους εκδότες του Υπερείδη ο Chr. Jensen, (ed. *Hyperidis Orationes Sex cum ceterarum Fragmentis*, Lipsiae 1917) περνά επίσης στο κείμενο της έκδοσής του την προσθήκη του *ἄν*.

της Loeb το 1954¹, κάθε άλλο παρά αυτό έπραξαν συνεχίζοντας να κρατούν την προσθήκη. Πρέπει ίσως να σημειώσω πως ο G. Colin φίνεται να προβληματίστηκε κάπως για την προσθήκη, σύμφωνα με όσα σημειώνει στο κριτικό υπόμνημά του, χωρίς βέβαια να την αναιρεί². Εξάιρεση αποτέλεσε ο V. de Falco, ο οποίος στην έκδοσή του το 1947 κράτησε τη γραφή του παπύρου, χωρίς καν να αισθανθεί την ανάγκη να δικαιολογήσει την ενέργειά του με το παραμικρό σχόλιο³.

Μετά από όλα αυτά, με τα οποία δημιουργείται η εντύπωση ότι είναι προβληματική ή τουλάχιστον όχι ξεκαθρισμένη η εικόνα της κατάστασης του κειμένου σε αυτό το σημείο, αποφάσισα να ασχοληθώ με το θέμα ευελπιστώντας να συμβάλω στη λύση του προβλήματος.

Πρώτα πρώτα πρέπει να δούμε αν το συγκεκριμένο συντακτικό φαινόμενο αποτελεί ιδιότερο γνώρισμα κάποιου άλλης διαλέκτου, αφού, όπως ήδη σημειώσαμε, αυτό δεν χαρακτηρίζει την αττική διάλεκτο.

Σύμφωνα με ειδικούς μελετητές, με ιδιότερη γνώση των διαλέκτων, η σύνταξη αυτή χαρακτηρίζει την ιωνική διάλεκτο, η οποία συνήθιζε να παραλείπει το *άν* στις χρονικές προτάσεις που εκφρόταν με υποτακτική, όπως και στις αναφορικές και τις υποθετικές⁴. Ειδικότερα η παράλειψη του *άν* στις χρονικές προτάσεις με τον *πριν* αποτελεί συνηθισμένο φαινόμενο σε Ιωνες ή ιωνίζοντες συγγραφείς⁵. Αντίθετα η αττική διάλεκτος της κλα-

1. J. O. Burt, ed. *Minor Attic Orators II, Lycurgus, Dinarchus, Demades, Hyperides*, (Loeb), London - Cambridge - Massachusetts 1954. Να σημειώσω εδώ πως και ο Αλ. Οικονομίδης στην έκδοση του *Υπερ Εύξενίππου λόγου του Υπερείδη (Υπερείδου Λόγοι - Πάπυρος - Αθήνα 1954)*, αξιόλογη κυρίως για τις επιγραφικές μαρτυρίες, αποδέχεται την προσθήκη του *άν*, και την περνά στο κείμενό του, το οποίο άλλωστε βασίζεται σε προγενέστερες εκδόσεις και όχι σε απευθείας ανάγνωση του παπύρου.

2. Βλ. σχετικά σελ. 1.

3. V. de Falco, ed. *Iperide, Le Orazioni in Difesa di Eussenippo e Contro Ate-nogene*, Napoli 1947. Βέβαια και πριν τον de Falco υπήρξαν και ορισμένοι άλλοι εκδότες που πέρασαν τη γραφή του παπύρου στα κείμενα των εκδόσεών τους, όπως ο Fr. Blas ed. *Hyperidis Orationes Quattuor cum ceterarum Fragmentis*, Leipzig ²1881, ο ίδιος, ed. *Hyperidis Orationes sex cum ceterarum Fragmentis*, Lipsiae ³1894 και ο F.G. Kenyon, ed. *Hyperidis Orationes et Fragmenta*, Oxford 1906.

4. Βλ. σχετικά F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, Bd III, Berlin 1924, σσ. 261-263, ο οποίος παραθέτει επίσης και μερικά παραδείγματα από τις τελικές προτάσεις. Πβ. E. Schwyzer - A. Debrunner, *Griechische Grammatik*, Bd II, München ³1959 σσ. 312-313.

5. Στον Όμηρο και τον Ησίοδο οι προτάσεις με τον *πριν* και υποτακτική δεν συνοδεύονται ποτέ από το *άν* την ίδια σύνταξη χρησιμοποιούν ο Σημωνίδης ο Αμοργίνος (1, 11) και ο Διογένης ο Απολλώνιος (5), στον Ηρόδοτο αυτή εμφανίζεται πολύ συχνά, στον Ιπποκράτη αποκλειστικά. Βλ. σχετικά R. Kühner - B. Gerth, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, Bd. II, Hannover - Leipzig 1898 - 1904 σ. 455, σημ. 1, J. Sturm, *Geschichtliche Entwicklung der Constructionen mit*

σικῆς εποχῆς αποφεύγει τὴ σύνταξιν αὐτή, ὅπως δείχνουν οἱ αττικὲς ἐπιγραφές ὅπου δὲν ἐμφανίζεται πούθενά¹, ἀλλὰ καὶ οἱ ῥήτορες² καὶ ἡ κωμῶδισ³ ὅπου ἐντοπίζονται ἐλάχιστὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα θὰ συζητήσουμε πρὶν κατωτέρω. Μεμονωμένα παραδείγματα τῆς σημειώνουμε ἐπίσης σὲ κάποιους ἄλλους αττικοὺς συγγραφεῖς, ποιητές⁴ καὶ πεζογράφους⁵. Ἡ σύνταξιν τοῦ πρὶν με υποτακτικὴ χωρὶς τὸ ἄν ἐπικνεμφνίζεται σὲ περιορισμένη ἔκτασιν στὴν Κοινή⁶ καὶ εἶναι σὲ χρῆσιν μέχρι τὴν αυτοκρατορικὴν εποχὴν⁷.

Ἡ σύνταξιν ἐπομένως τῆς χρονικῆς πρότασιν με υποτακτικὴ χωρὶς τὸ ἄν, ποῦ διςσώζει ὁ πάπυρος στὸν Ὑπερείδην, εἶναι ἰωνικὴ. Ἡ παρουσίαν μιᾶς ἰωνικῆς σύνταξιν σὲ ἓνα αττικὸ ῥήτορα ἀσφαλῶς ξαφνιάζει.

Ἀς δοῦμε λοιπὸν τι συμβαίνει ἐδῶ.

Πρῶτῃ πρῶτῃ ἡ ἰδικὴ σύνταξιν ἀπαντᾷ στὸ ῥήτορα Αἰσχίνην 3,60 ὅστις οὕτω διάκειται, μήτ' ἀπογνώτω μηδὲν μήτε καταγνώτω πρὶν ἀκούσῃ. Ἀν λάβουμε ὑπόψιν μὲς ὅτι ὁ Αἰσχίνης ἦταν συνομήλικος τοῦ Ὑπερείδην καὶ ὅτι τὸ συγκεκριμένο ἔργο του (ὕπερ Κτησιφῶντος) τὸ ἔγραψε τὴν ἰδικὴν πε-

PIPIN, Würzburg 1882, σσ. 25, 34-35, 80-83, 145-147, 151-152, W. Brandt, *Griechische Temporalpartikeln, vornehmlich im ionischen und dorischen Dialekt*, Diss., Göttingen 1908, σσ. 75-84.

1. Βλ. σχετικὰ Meisterhans - Schwyzer, σ. 251.

2. Στους ῥήτορες, ἐκτὸς ἀπὸ τοῦ Ὑπερείδην, ἀπαντᾷ δυο φορές, μία στὸν Ἀντιφῶντα (I 29) καὶ μία στὸν Αἰσχίνην (3, 60). Γενικὰ γιὰ τὴν σύνταξιν τοῦ πρὶν στους ῥήτορες βλ. B. L. Gildersleeve, «On Πρὶν in Attic Orators», *AJPh* II (1881) σσ. 465-483.

3. Στὰ σωζόμενα ἔργα τῶν κωμικῶν ἢ τὰ ἀποσπάσματά τους ἐντοπίζονται ἐπτά περιπτώσεις, ἀπὸ τις ὁποῖες οἱ πέντε στὸν Ἀριστοφάνην, γιὰ τις ὁποῖες θὰ γίνῃ λόγος ἀμέσως παρακάτω.

4. Ἀπὸ τους τραγικοὺς ὁ Σοφοκλῆς ἐμφανίζει μιὰ προτίμησιν στὴν συγκεκριμένη σύνταξιν, καθὼς τὴν χρησιμοποιεῖ κάποιες φορές στὸ ἔργο του, π.χ. Ἄντ. 619, Αἰ. 742, 965, Φιλοκτ. 917, Τραχ. 608, 946, κ.ά. ὁ Εὐριπίδης τὴν χρησιμοποιεῖ ἐπίσης, ἀλλὰ με μικρότερη συχνότητα π.χ. Ὀρέστ. 1218, 1357, Ἄλκ. 849, ἐνῶ ἀπουσιάζει ἀπὸ τοῦ Αἰσχύλου, βλ. σχετικὰ Kühner-Gerth, II, σσ. 454-455.

5. Στὸ Θουκυδίδην (VI 10. 29. 38, VIII 9), τὸν Πλάτωνα (*Νόμ.* 873a, *Φαίδ.* 62c, *Θεαίτ.* 169b) καὶ τὸν Ξενοφῶντα (*Οἰκ.* XII 1, *Κυβ.* III 60) ἐντοπίζονται λίγα παραδείγματα τῆς σύνταξιν τοῦ πρὶν με υποτακτικὴ χωρὶς τὸ ἄν, σὲ ἐκείνους δηλ. τους συγγραφεῖς ποῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐπιτρέπουν τὴν παρουσίαν ἰωνικοῦ λεκτικοῦ στὸ ἔργο τους, βλ. Kühner-Gerth, II, ὁ.π. Ἰδιαιτέρως γιὰ τὴν σύνταξιν αὐτὴν στὸν Πλάτωνα βλ. Δ.Θ. Σακαλή, *Ἰωνικὸ Λεκτικὸ στὸν Πλάτωνα*, Α' Σύνταξιν, Ἰωάννινα 1978, σσ. 112-115. Πβ. καὶ Κ. Σ. Κόντο, «Κριτικὰ καὶ γραμματικὰ», Ἄθηνᾶ 16 (1904) σσ. 573-585.

6. Βλ. σχετικὰ W. Brandt, σ. 83, Fr. Blass - A. Debrunner - R. Funk, *A Greek Grammar of New Testament*, Cambridge 1961, σ. 194. Παραδείγματα με τὸ ἄν νὰ λείπει ἀπὸ τις χρονικὲς προτάσεις, ποῦ εἰσάγονται με τὸ ἕως, ἐντοπίζονται καὶ σὲ αττικὲς ἐπιγραφές τῆς Κοινῆς, βλ. σχετικὰ Meisterhans - Schwyzer, σ. 251.

7. Βλ. σχετικὰ A. Tschuschke, *De PIN particulae apud scriptores aetatis Augustae prosaicos usu*, Diss., Breslau-Trebnitz 1913.

ρίοδο με εκείνη που έγραψε και ο Υπερείδης το εξεταζόμενο έργο, δηλ. γύρω στο 330 π.Χ., αντιλαμβάνομαστε ότι δεν έχουμε να κάνουμε απλώς με μια παράλληλη περίπτωση, αλλά κάτι περισσότερο. Αλλά το χωρίο αυτό του Λισίβη είναι φανερό ότι αποτελεί υπαινιγμό στην παροιμία μηδέ δίκην δικάσης, πριν άμφοϊν μῦθον άκούσης¹, γεγονός που έχει ιδιαίτερη αξία για την περίπτωση που εξετάζουμε, διότι ο παροιμιακός λόγος είναι κατεξοχήν λαϊκός λόγος. Αξιοπρόσεκτη είναι και η ομοιότητα στη συντακτική εκφορά τους: πριν με υποτακτική.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι απαντά και άλλη παροιμία, με τον χρονικό σύνδεσμο έως και υποτακτική χωρίς το άν, στην πλαισία Διαθήκη στο βιβλίο των Παροιμιών Δ 18: αἱ ὁδοὶ δικαίων ὁμοίως φωτὶ λάμπουσι, προπορεύονται δὲ καὶ φωτίζουν, ἕως κατορθώση ἡ ἡμέρα².

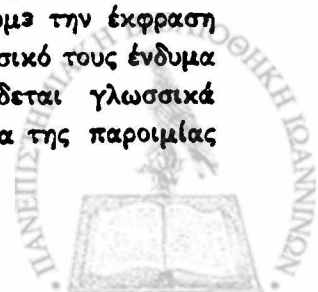
Πρέπει όμως να λάβουμε υπόψη μας τα εξής: την έκφραση μηδέ...δικάσης, πριν ...άκούσης, τη βρίσκουμε ως παροιμία και μάλιστα με αυτή τη συντακτική μορφή την εποχή της Κοινής³ και μετά· αντίθετα τον πέμπτο αιώνα τη συναντάμε να κυκλοφορεί ως γνωμικό και μάλιστα συμπληρωμένη με το άν στη χρονική πρόταση⁴. Συγκεκριμένα απαντά στον Αριστοφάνη Σφήκες 725:

1. Σύμφωνα και με τον Δ. Σακαλή, I, σ. 109, σημ. 8.

2. Όμοια σύνταξη συναντούμε σε γνωμικό με τον πριν ή στην Παλαιά Διαθήκη, Σοφία Σειράχ ΙΑ 7, πριν ή εξέτάσης, μη μέμψη νόησον πρώτον και τότε επίτιμα.

3. Η ρήση ήταν πολύ γνωστή ιδιαίτερα την εποχή της Κοινής και αποδιδόταν σε διάφορα πρόσωπα της αρχαιότητας, π.χ. τον Ησίοδο, το Δημόκριτο, το Φωκυλίδη, κ.ά.: λόγω ακριβώς της μεγάλης διάδοσής της κατέληξε σε παροιμιώδη λόγο βλ. α) CPG (Leutsch), σ. 759 μηδέ δίκην δικάσης, πριν άμφοϊν μῦθον άκούσης: Δημοκρίτου ή υποθήκη, β) Λουκ. (Macleod), Περί του μη ραδίως πιστεύειν διαβολή 15 μήτε δίκην δικάσης, πριν άμφο μῦθον άκούσης (τα αρχαία σχόλια του Λουκιανού - C. Jacobitz, ed. Lucianus, Bd. IV, Hildesheim 1966 (= Leipzig 1841), σ. 232 - αποδίδουν τη ρήση στο Φωκυλίδη), γ) Πλουτ. (Pohlenz-Westman), Περί Στωϊκῶν ἐναντιωμάτων, 8, 1034E πρὸς τὸν εἰπόντα 'μηδέ δίκην δικάσης, πριν άμφο μῦθον άκούσης', δ) Ψ-Φωκυλ. (Diehl), 87 μηδέ δίκην δικάσης, πριν άμφο μῦθον άκούσης, - οι νεώτεροι εκδότες του Ψευδο-Φωκυλίδη, όπως ο P.W. van der Horst (Leiden 1978) και ο P. Derron (Paris 1986) προσθέτουν το άν στην πρόταση με το πριν, επειδή το βρίσκουν σε μερικά χφφ, όχι ορθά κατά τη γνώμη μου -, ε) Ψ-Πλάτ. Δημόδοκος 383c σὺ δὲ μοι δοκεῖς οὐδὲ τοῦτο τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν λεγόμενον άκηκοέναι. Τὸ ποῖον ἔφη; μηδέν δίκην δικάσης, πριν άμφοϊν μῦθον άκούσης.

4. Διαχωρίζω εννοιολογικά το γνωμικό από την παροιμία: με το πρώτο έχουμε απόδοση γνωμών συγκεκριμένων προσώπων, ενώ με την παροιμία έχουμε την έκφραση ευρύτερων (και γι' αυτό απρόσωπων) ομάδων του λαού. Φυσικά το γλωσσικό τους ένδυμα για το λόγο αυτό διαφέρει: στην περίπτωση του γνωμικού αυτό αποδίδεται γλωσσικά ακριβώς έτσι όπως αρχικά το διατύπωσε ο δημιουργός του, ενώ η γλώσσα της παροιμίας είναι από τη φύση της λαϊκή.

725 (Χορός)

**Ἦ που σοφός ἦν ὅστις ἔφασκεν, πρὶν ἂν ἀμφοῖν μῦθον
ἀκούσης,
οὐκ ἂν δικάσαις, σὺ γὰρ οὔν νῦν μοι νικᾶν πολλῶ
δεδόκησαι.**

Ελαφρά παραλλαγμένη τη ρήση τη συναντούμε και στο στίχο 920 (Βδελυκλέων):

**πρὸς τῶν θεῶν μὴ προκαταγίγνωσκ' ὦ πάτερ,
πρὶν ἂν γ' ἀκούσης ἀμφοτέρων. (Φιλοκλέων) ἀλλ' ὦγαθέ.**

Με την ἴδιε μορφή εντοπίζεται και στον Ευριπίδη 'Ηρακλ. 179-180:

**τίς ἂν δίκην κρίνειεν ἢ γνοίη λόγον
πρὶν ἂν παρ' ἀμφοῖν μῦθον ἐκμάθῃ σαφῶς;**

Νομίζω ὅμως ὅτι η χρονική απόσταση που χωρίζει τον Αριστοφάνη και τον Ευριπίδη από την Κοινή, αλλά και το γεγονός ὅτι στο μεταξύ το γνωμικό διχόδοθηκε ευρέως και κατέληξε να γίνει προομιμία στην Κοινή, ὅπως μαρτυρεῖ το χωρίο του Ψευδο-Πλάτωνος Δημόδ. 383c τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν λεγόμενον, μας βοηθοῦν να αντιληφθούμε το λόγο της συντακτικῆς μεταβολῆς: η επίσημη αττική διάλεκτος της κλασικῆς περιόδου με το πέρας των χρόνων ἄρχισε να εἶναι πιο ελαστική και ὅλο και περισσότερο ανοιχτή στην ζωντανή ομιλούμενη γλώσσα και σιγά σιγά να ενσωματώνει αὐτούσιες χρήσεις της: ἔτσι ὅταν το γνωμικό με την πλατιά χρήση του κατλήγει σε λαϊκό λόγο, τότε περιβάλλεται με το ἀνάλογο για την περίσταση γλωσσικό ἔνδυμα, δηλ. χωρίς το ἂν στην χρονική πρόταση με το πρὶν. Αλλά και τα εννήντα και πλέον ἔτη που χωρίζουν την πράσπιση των Σφηκῶν, και των Ἡρακλειδῶν από τον Αισχίνη και τον Ὑπερείδη, σηματοδοτοῦν δυο διαφορετικῆς εποχές: στην πρώτη σχεδόν την ακμή της κλασικῆς εποχῆς ἢ τουλάχιστον λίγο μετά από αὐτή, ενώ στη δεύτερη το τέλος της κλασικῆς και την αρχή της Κοινῆς. Οι γλωσσικῆς διαφοροποιήσεις λοιπόν εἶναι φυσικῆς και αναμενόμενες, αφού η γλώσσα οὐδέποτε ἀποτέλεσε κάτι το στατικό και ἀμετάβλητο.

Θα πρέπει εδῶ να ἐπισημάνω πως και το συζητούμενο χωρίο του Ὑπερείδη στην οὐσία από την ἴδιε λογική βάση με αὐτή του Αισχίνη και της προαναφερόμενης προομιλῆς ξεκινᾶει, ὅταν λέει οὐδ' ἀπὸ δίκαστὰς πρότερον τὰ καθ' ἕκαστα... ἀκούειν, πρὶν τὸ κεφάλαιον τοῦ ἀγῶνος ἐξετάσωσιν, απλῶς εἶναι διαφορετικό το στάδιο δικδικασίης. Στον Αισχίνη και στην προομιλία βρισκόμαστε στο στάδιο πρὶν την ἀπονομή της δικαιοσύνης, ενώ στον Ὑπερείδη πρὶν καλά καλά ἀρχίσει η ὅλη δικδικασίη της δίκης. Θα προσέθετα μάλιστα ὅτι ο Ὑπερείδης ὄχι μόνο στηρίζεται στο ἴδιο νοηματικό

υπόβζθρο με τον Αισχίνη, αλλά κάνει και αριστοτεχνική χρήση του επεκτείνοντας τα όριά του.

Στους ρήτορες εντοπίζουμε μια ακόμη παράλληλη περίπτωση σύνταξης και συγκεκριμένα στον Αντιφώντα I 29: οἱ δὲ ἐπιβουλεύόμενοι οὐδὲν ἴσασι, πρὶν γ' ἤδη ἐν τῷ αὐτῷ ὧσι τῷ κακῷ καὶ γινώσκωσι τὸν ὄλεθρον ἐν ᾧ εἰσί. Οι Thumb - Scherer τη θεώρησαν ιωνική¹, ενώ ο Rosenkranz έδειξε επιφυλακτικότητα, θεωρώντας ότι η λογοτεχνική γλώσσα έχει τη δυνατότητα πολλαπλών χρήσεων².

Η σύνταξη του πρὶν με υποτακτική χωρίς το ἄν απαντά και στην κωμωδία, αν και πολύ περιορισμένα. Στον Αριστοφάνη εντοπίζεται η σύνταξη στις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) Βάτρ. 1281 (Ευριπίδης)

μὴ πρὶν γ' ἀκούσης χᾶτέρην στάσιν μελῶν
ἐκ τῶν κιθαρῳδικῶν νόμων εἰργασμένην.

β) Ἐκκλ. 628 (Πρξζχγόρξ)

ταῖσι γυναιξὶν πρὶν τοῖς αἰσχροῖς καὶ τοῖς μικροῖς
χαρίζονται.

γ) Ἐκκλ. 752 (ἀνήρ Β)

οὐ γὰρ τὸν ἐμὸν ἰδρῶτα καὶ φειδωλίαν
οὐδὲν πρὸς ἔπος οὕτως ἀνοήτως ἐκβαλῶ
πρὶν ἐκπύθωμαι πᾶν τὸ πρᾶγμ' ὅπως ἔχει.

δ) Λυσιστ. 1005 (Κῆρυξ Λακεδαιμονίων)

ταὶ γὰρ γυναῖκες οὐδὲ τῷ μύρτω σιγεῖν
ἐῶντι, πρὶν γ' ἅπαντες ἐξ ἑνὸς λόγῳ
σπονδὰς ποιησώμεσθα ποττὰν Ἑλλάδα³.

Να σημειώσω εδώ πως από τα πραραπάνω χωρία στα τρία πρώτα τα χφφ πρραδίδουν ομόφωνα τις χρονικές προτάσεις χωρίς το ἄν, ενώ ορισμένοι εκδότες δεν πρρέλειψαν να το συμπληρώσουν και στις τρεις περιπτώσεις, συμπλήρωση που άλλοτε έγινε αποδεκτή και άλλοτε όχι. Τέλος στο

1. A. Thumb-A. Scherer, *Handbuch der griechischen Dialekte*, Heidelberg ²1959, σ. 303.

2. B. Rosenkranz, «Der lokale Grundton und die persönliche Eigenart in der Sprache des Thukydides und älteren attischen Redner», *IF* 48 (1930) σ. 164.

3. Σε ένα ακόμη χωρίο στις Ἐκκλ. 857 τα περισσότερα χφφ παραδίδουν τον πρὶν χωρίς το ἄν, ενώ μόνο ο κώδικας Β παραδίδει τη γραφή πρὶν ἄν, γραφή που έγινε αποδεκτή από τους εκδότες προφανώς για μετρικούς λόγους: το ἄν απαιτείται για να συμπληρωθεί η ανάλυση του α' μακρού του ιαμβικού τριμέτρου.

(ἀνήρ Β και Α)

(Β) ἐπὶ δεῖπνον. (Α) οὐ δῆτ', ἦν γ' ἐκείναις νοῦς ἐνῆ,
πρὶν γ' ἄν ἀπενέγκης. (Β) Ἄλλ' ἀποῖσω. (Α) πηνίκα;

χωρίο της Λυσιστράτης επίσης το ἄν λείπει ἀπὸ τη χρονική πρόταση σε ὅλα τὰ χφφ, ἀλλὰ οἱ ἐκδότες δὲν το συμπλήρωσαν¹.

Αἰεὶζει πάντως νὰ σημειώσω πως ἀπὸ μετρικὴ ἀποψη το ἄν δὲν δισφαλίζεται σε καμὶ ἀπὸ τις τρεῖς πρώτες περιπτώσεις, ἐνὼ οὔτε στὴν τέτχρη εἶναι χπχρίτητο².

Στον Κρατῖνο σημειώνουμε μιὰ ἀκόμη χρῆση τῆς σύνταξης με πρὶν καὶ υποτακτικὴ: *Δηλιάδης* 31, **πρὶν παροῦσα διδάσκη**. Τέλος τῆ βρίσκουμε στὴ ἀδέσποτα ἀποσπάσματα *Κωμικῶν* 1235, *μὴ σπεῦδε γῆμαι, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδης*. Τον στίχο αὐτὸ ο J. Stahl³ τον θεώρησε πκρωδίχ του στίχου του Σοφοκλή, που σώζεται στο ἀπόσπ. 596: *μήπω μέγ' εἶπης, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδης*. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἔχει ἰδιαιτέρη σημασίχ γιὰ μὰς ὄχι μόνο γιὰτὶ ο Σοφοκλῆς χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδιχ σύνταξη με τον πρὶν καὶ υποτακτικὴ καὶ ἀλλοῦ στο ἔργο του, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ θεωρεῖται ο ἰωνικότερος ἀπὸ τους τρεῖς τραγικούς, καθὼς κάνει συχνὴ χρῆση ἰωνικοῦ λεκτικοῦ. Κατὰ τὴ γνώμη μου ο στίχος αὐτὸς πρέπει νὰ αποτελούσε λαϊκὴ ρῆση καὶ γι' αὐτὸ ἀργότερα τον βρίσκουμε ἀποθησαυρισμένο, ελαφρὰ πκρλλαχμένο, στον Κλήμη τον Αλεξανδρεῖ, *Στρωματ.* V 700 *μηδὲν μέγ' εἶπης, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδης*.

Αλλὰ χρῆση λαϊκοῦ λόγου προφανὼς κάνει καὶ ο Αριστοφάνης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τις Ἑκκλ. 752, ἀφοῦ ο στίχος με τον πρὶν καὶ υποτακτικὴ ἀποτελεῖ τον λόγο ἐνὸς ἀπλοῦ, λαϊκοῦ ἀνθρώπου (*ἀνῆρ β'*): στους *Βατρ.* 1281 ἡ πκρωδίχ του γιὰ τον Ευριπίδη εἶναι συνυφασμένη καὶ με τὴ γλώσσχ του, καθὼς, μέσω τῆς μίμησης των γλωσσικῶν ἰδιαιτεροτήτων του τραγικοῦ καὶ ἰδιαιτέρη ἐκείνων που ἀποκλίνουν ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἀττικὴ⁴, επιχειρεῖ προφανὼς νὰ τον υποβιβάσει στο ἐπίπεδο των λαϊκῶν ἀνθρώπων. Στις Ἑκκλ. 857, ὅπου μιλά ἡ Πρξαγόρη, ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ τον ἐπί-

1. Ο Elmsley μόνο πρότεινε τὴ διόρθωση του πρὶν γ' σε πρὶν χ', που ὁμως δὲν ἐγινε ἀποδεκτὴ.

2. Στους *Βατρ.* 1281 το ἄν περισσεύει, καθὼς διαφορετικὰ θα ἔπρεπε νὰ δεχτοῦμε ἀνάλυση του α' βραχέος του α' μέτρου του ἰαμβικοῦ τρίμετρου. Στις Ἑκκλ. 628 δὲν χρειάζεται καθόλου, ἀφοῦ ἡ παρουσία μιὰς μόνο βραχέας συλλαβῆς στο β' πόδα του β' μέτρου του καταληκτικοῦ ἀναπαιστικοῦ τετραμέτρου δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει θέση. Στις Ἑκκλ. 752 ἡ παρουσία του ἄν δὲν εἶναι ἀπαραίτητη στο ἰαμβικὸ τρίμετρο, το ὁποῖο ἐφαρμόζεται κανονικὰ στο στίχο. Τέλος στὴ *Λυσιστ.* 1005 το ἄν δὲν φαίνεται νὰ ἀπαιτεῖται, ἀφοῦ, ἀν προσθετόταν στο πρὶν γ' θα σχημάτιζε ἀνάλυση του β' ἄλογου του ἰαμβικοῦ τρίμετρου μαζί με το ἄ- του ἄπαντες, γεγονός που δὲν ἐπηρεάζει το μέτρο.

3. J.M. Stahl, *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit*, Hildesheim 1965 (=Heidelberg 1907), σ. 295.

4. Ο Ευριπίδης ἦταν γνώστης τῆς σύνταξης πρὶν με υποτακτικὴ καὶ τὴ χρησιμοποιεῖ στο ἔργο του, ὅπως ἀνάφερα παραπάνω σ. 221, σημ. 4. Ο τραγικός ποιητὴς παραλείπει ἐπίσης το ἄν σε ἀναφορικές προτάσεις, π.χ. Ἱφιγ. Ταύρ. 1064, Μήδ. 516.

σημο αττικό λόγο πρέπει να αποτελεί επίσης σκόπιμη «υπονόμηση» της γλώσσας της από τον κωμικό εμφανίζοντάς τη να κάνει χρήση λαϊκού λόγου. Άλλωστε σε όλη την ενότητα (στ. 613-643), μέσθ στην οποία εντάσσονται και οι στίχοι αυτοί, ο Αριστοφάνης σχτιρίζει και παρωδεί τις ιδέες της Πραξαγόρας για κοινότητα των γυναικών και των παιδιών. Έτσι η γλωσσική απόκλιση του κωμικού δεν μπορεί παρά να πηγάζει από την τάση του να μιμείται το «ήθος» των χαρκτηρών του και γλωσσικά, προκειμένου να εξυπηρετήσει το κωμικό αποτέλεσμα¹. Η συγκεκριμένη σύνταξη υπήρχε στον λαϊκό λόγο και γι' αυτό της επιτρέπει να κάνει την εμφάνισή της στο έργο του στο στόμα λαϊκών ανθρώπων ή γενικά εκεί όπου ήθελε με τον υποβιβασμό στη γλώσσα των κατώτερων στρωμάτων να πετύχει ένα κωμικό αποτέλεσμα. Και ακριβώς γι' αυτό το λόγο, νομίζω, ο Αριστοφάνης χρησιμοποιεί και τις δυο συντάξεις του πριν, δηλ. με ή χωρίς το *άν*. Η μια περίπτωση οφείλεται σε μίμηση του λαϊκού λόγου και η άλλη σε έκφραση της επίσημης αττικής.

Τέλος θα πρέπει να σημειώσω ότι το χωρίς στη Λυσιστράτη, όπου μιλά ο *Κήρουξ των Λακεδαιμονίων*, είναι γραμμένο στη δωρική διάλεκτο. Η σύνταξη επομένως του πριν με ή χωρίς το *άν* εδώ δεν έχει σημασία για την περίπτωση που εξετάζουμε, αφού ο προβληματισμός μας έχει να κάνει με την αττική διάλεκτο².

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε πως η ιωνική σύνταξη των χρονικών προτάσεων με τον πριν και υποτακτική εμφανίζεται sporadικά σε αττικούς συγγραφείς του πέμπτου και του τετάρτου αιώνα π.Χ. και βέβαια σε εκείνους που είχαν συγκεκριμένους λόγους να είναι ανοιχτοί στην ιωνική διάλεκτο. Ωστόσο εκεί που η σύνταξη αυτή είχε τη μεγαλύτερη επίδραση και μάλιστα βρήκε πρόσφορο έδαφος ήταν η ζωντανή γλώσσα που μιλούσε ο λαός³, όπως δείχνουν τα σχετικά χωρίς των κωμικών, αλλά και

1. Για τη γλώσσα της παρωδίας του Αριστοφάνη και τους στόχους της βλ. Hoffmann - Scherer, σσ. 141-148.

2. Σύμφωνα με τον F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, Bd II, Berlin 1963 (=1923), σ. 775 (§ 199) η δωρική διάλεκτος χρησιμοποιεί το *κα* (=κεν) στις χρονικές προτάσεις με τον πριν. Μεμονωμένα παραδείγματα με το *κα* να λείπει εμφανίζονται μόνο στις αναφορικές προτάσεις της Κορινθιακής και Μεσοσηνιακής διαλέκτου, σ. 277 (§ 136) και σ. 430 (§ 26). Η διόρθωση επομένως του Elmsley του πριν γ' σε πριν χ' με αυτά τα δεδομένα δεν αποκλείεται να είναι ορθή.

3. Όπως είναι γνωστό, η ιωνική, όπως και άλλες διάλεκτοι, επηρέασαν το ζωντανό καθημερινό λόγο των Αθηναίων ιδιαίτερα από τον 5ο αι. π.Χ. και μετά, λόγω και μέσθ των ανταλλαγών και της επικοινωνίας με την Αθήνα, η οποία μετά τους περσικούς πολέμους είχε γίνει κυρίαρχη δύναμη. Η πρώτη μαρτυρία για το θέμα αυτό προέρχεται από τον Ανώνυμο Ολιγαρχικό, *Αθήν. Πολιτ.* II 8. Πβ. A. Thumb, *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*, Stfassburg 1901, σ. 214 κ.ε., Thumb - Scherer, σ. 289-290.

των ρητόρων, και από εκεί προφανώς πέρασε στην Κοινή. Με βάση λοιπόν τις δικπιτώσεις αυτές έχω τη γνώμη πως και στον Ὑπερείδη δε βρισκόμαστε σε μια απευθείας επίδραση της ιωνικής σε αυτόν, αλλά ένα μεταγενέστερο στάδιο: η ιωνική είχε ήδη μπολιάσει με τη σύνταξη αυτή τη ζωντανή ομιλούμενη γλώσσα και εκεί τη βρήκε και από εκεί την άντλησε ο ρήτορας.

Ἵστερα από όλα αυτά μένει να εξετάσουμε, αν τα ίδια τα συμφοριζόμενα της πρότασης πρὶν ...ἐξετάσωσιν συνηγορούν για μια τέτοια σύνταξη.

Το χωρίο στο οποίο ανήκει η χρονική πρόταση που εξετάζουμε απαντά στον Πρόλογο του έργου (§§1-4). Εκείνο που αντιλαμβάνεται κανείς αμέσως με την πρώτη ματιά είναι πως το ρήτορα δεν τον ενδιαφέρει να κάνει μια τυπική έστω εισαγωγή της υπόθεσης, η οποία έχει να κάνει με το ἐνύπνιον τοῦ Εὐξενίππου. Το κύριο ενδιαφέρον του εστιάζεται στο κατά πόσο η όλη διαδικασία της εισαγωγής της εισαγγελίας είναι νόμιμη ή όχι¹. Το νόμιμον της διαδικασίας είναι κατά την άποψή του το κύριο ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί κυρίως και κατά προτεραιότητα και αποτελεί μια από τις βασικές υπερασπιστικές γραμμές του, με την οποία όχι μόνο αρχίζει, αλλά και κλείνει στα τελευταία κεφάλια του επιλόγου², δηλ. σε σχήμα κύκλου. Κάτι που επίσης δεν πρέπει να μας διαφεύγει είναι το γεγονός ότι η όλη υπόθεση εκδικάζεται ενώπιον του δικαστηρίου της Ἡλιαίας, που απαρτιζόταν 5000 τακτικά μέλη.

Το κύριο λοιπόν θέμα της νομιμότητας ή μη της υπόθεσης διατυπώνεται με την πρώτη περίοδο του τετάρτου κεφαλαίου, στην οποία υπάρχει και η χρονική πρόταση που εξετάζουμε. Προκύπτει λοιπόν το ερώτημα: ένα καθοριστικό για τη εξέλιξη της δίχης ζήτημα με ποιον τρόπο θα διατύπωνε γλωσσικά ο ρήτορας, έτσι ώστε να κερδίσει τις εντυπώσεις για τον πελάτη του και να εξασφαλίσει την «captatio benevolentiae» του λαϊκού δικαστηρίου; Με την επίσημη αττική διάλεκτο, όπως τελικά αποδέχονται όσοι προτείνουν την προσθήκη, ή με μια γλώσσα απλή, κοντινή στο καθημερινό λόγο των λαϊκών ανθρώπων, όπως αυτών που απάρτιζαν το δικαστήριο της Ἡλιαίας; Χωρίς αμφιβολία το δεύτερο, νομίζω. Διότι δεν θα διακινδύνευε το πλέον κρίσιμο ζήτημά του να το διατυπώσει διαφορετικά παρά με τον πιο εύληπτο και κατανοητό τρόπο για τους πολλούς, δηλ. με μια γλώσσα που την καταλάβαιναν και την ένιωθαν ως πιο οικεία οι περισσότεροι, μ' άλλα λόγια με τον απλό καθημερινό λόγο. Ἄλλωστε και οι

1. 4. 1-4. Καίτοι...ὄχρη τούς δικαστάς πρότερον...ἀκούειν, πρὶν...τὸ κεφάλαιον... και τὴν ἀντιγραφὴν ἐξετάσωσιν, εἰ ἔστιν ἐκ τῶν νόμων ἢ μή.

2. 38. 5 ...και εισαγγελία τοιαύτη, ἣ οὐ μόνον οὐκ ἐνοχός ἐστιν, ἀλλὰ και αὐτὴ παρὰ τούς νόμους ἐστὶν εἰσηγγελμένη...

Ο. Hoffman-A. Scherer μελετώντας τη γλώσσα των ρητόρων δικπίστων πώς οι ρήτορες, αν ήθελαν να κερδίσουν την εύνοια του ακροατηρίου τους, όφειλαν να μη χρησιμοποιούν μια γλώσσα τεχνητή και απομικρυσμένη από το ζωντανό λόγο, αλλά να μιλούν τη γλώσσα που μιλούσε ο λαός¹.

Αλλά στα παραπάνω έρχονται να συνηγορήσουν και άλλες χρήσεις του ζωντανού καθημερινού λόγου, που αργότερα συναντούμε και στην Κοινή, στον Πρόλογο. Συγκεκριμένα απαντά το εξής λεκτικό: τὸ γινόμενον (§ 3.1), τύπος του ρ. γίνομαι χωρίς το γ' οι τύποι χωρίς το γ ανήκουν στην ιωνική διάλεκτο² και μέσω αυτής πέρχουν στον αττικό λαϊκό λόγο, όπως δείχνουν ιδιαίτερα οι λαϊκοί κτάρδεσμοι³, και από εκεί στην Κοινή, όπου είχαν μεγάλη επίδοση⁴. ύπακούσαντα εἰς τὸ δικαστήριον (§ 2.5), όπου η μετοχή του ρ. ύπακούω δε συντάσσεται, όπως συνήθως, με γενική ή δοτική αλλά με εμπρόθετο προσδιορισμό· πρόμοια χρήση εντοπίζουμε και στο έλεγον πρὸς τοὺς παρακαθημένους (§ 1.1-2). Αλλά υποχώρηση στη χρήση των πτώσεων και αντικτάρσασή τους από εμπρόθετους προσδιορισμούς εμφανίζει η λαϊκή γλώσσα, τάση που δυναμώνει στην Κοινή και μάλιστα στη λαϊκή Κοινή⁵.

Το παραπάνω λεκτικό επιτρέπει να συναγάγουμε ότι έχουμε συνειδητή και όχι τυχαία χρήση του, καθώς, λόγω ακριβώς της οικειότητας που αισθανόταν το ακροατήριο προς αυτό, εξυπηρτούσε άμεσα τις επιδιώξεις του ρήτορα για επαφή του με εκείνο, προκειμένου να πετύχει το στόχο του. Αλλά στο συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον αντιλαμβανόμαστε ότι ενχρονίζεται πλήρως και χωρίς δυσκολία και η σύνταξη του πρὶν με υποτακτική χωρίς το άν. Μάλιστα, νομίζω, η διατήρηση της λαϊκής σύνταξης πρὶν...έξετάσωσιν στα πλάσιμα αυτών των δεδομένων φίνεται απαρίτητη και κατά συνέπειαι κάθε προσπάθειαι για «συμμόρφωσή» της, με την προσθήκη του άν, προς την επίσημη αττική διάλεκτο καθίσταται αβάσιμη.

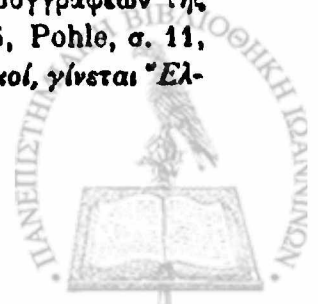
1. O. Hoffmann - Scherer, σ. 158.

2. Οι ιωνικές επιγραφές μαρτυρούν ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. τύπους του γίνομαι, GDI 5434 έγκινόμενα (Πάρος), DGE 728,2 γίνεσθαι· για το θέμα βλ. σχετικά Thumb-Scherer, σ. 263.

3. W. Rabeht, *De sermone defixionum Atticarum*, Diss., Berlin 1906, σ. 20.

4. Σύμφωνα με δεδομένα των επιγραφών, των πατύρων και των συγγραφέων της Κοινής, βλ. σχετικά Thumb - Scherer, ό.π. Πβ. D. Gromska, σσ. 15-16, Pohle, σ. 11, Kayser, σ. 204· το ίδιο πληροφορεί και ο Μοίρης, 193, 23 γίνεται 'Αττικοί, γίνται 'Ελληνες.

5. Pohle, σσ. 93-95.

Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ακόμη το γεγονός ότι και οι μελέτες των σημερινών ερευνητών δεν ανχιρούν, αλλά αποδεικνύουν το πέρασμα της γλώσσας του ρήτορα από την αττική στην Κοινή¹, κάτι που ενισχύει την άποψή μου.

1. E. Salvaneschi, «Sull' uso dell'articolo e delle preposizioni in Iperide», *SIFC* XLIV (1972) σσ. 221-230.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

- F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, Bd II, Berlin ²1963 (= ¹1923).
- *Die griechischen Dialekte*, Bd III, Berlin 1924.
- Fr. Blass-A. Debrunner-R. Funk, *A Greek Grammar of New Testament*, Cambridge 1961.
- Fr. Blass, *Die Attische Beredsamheit*, vol. III 2. Leipzig ³1898.
- Fr. Blass, ed. *Hyperidis Orationes quattuor cum ceterarum Fragmentis*, Lipsiae ²1881.
- Fr. Blass, ed. *Hyperidis Orationes sex cum ceterarum Fragmentis*, Lipsiae ³1894.
- W. Brandt, *Griechische Temporalpartikeln, vornehmlich im ionischen und dorischen Dialekt*, Diss., Göttingen 1908.
- L. Bruner, *Studien zur Geschichte und Sprache des Hypereides*, Bamberg 1906.
- J. O. Burt, *Minor Attic Orators II, Lycurgus, Dinarchus, Demades, Hyperides*, (Loeb), London - Cambridge - Massachusetts 1954.
- Cobet C.G. Cobet, ed. *Hyperidis Orationes Duae, Ὁ Ἐπιτάφιος Λόγος et Ὑπὲρ Εὐξενίππου*, Lugduni Batavorum ²1877.
- Colin G. Colin, ed. *Hypéride Discours*, (Budé), Paris 1946.
- GDI H. Collitz und Fr. Bechtel, *Sammlung griechischer Dialektinschriften*, Göttingen 1884-1915.
- de Falco V. de Falco, *Iperide, Le Orazioni in Difesa di Eussenippo e Contro Atenogene*, Napoli 1947.
- Diehl E. Diehl, ed. *Anthologia Lyrica Graeca*, vol. I, Lipsiae 1925.
- Fischer E. Fischer, ed. *Die Ekloge des Phrynichos*, Berlin-New York 1974.
- E. Fränkel, *Griechische Denominativa in ihrer geschichtlichen Entwicklung und Verbreitung*, Göttingen 1906.

- AJPh* B.L. Gildersleeve, «On Πρὶν in Attic Orators», *American Journal of Philology*, II (1881) σσ. 465-483.
J. Girard, *Études sur l'éloquence attique*, Paris 1894.
- Gromska D. Gromska, *De sermone Hyperidis* Leopoli 1927.
H. Hager, *De Graecitate Hyperidea*, Leipzig 1870.
- Hoffmann-Scherer O. Hoffmann-A. Scherer, *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, μετ. Χ. Συμεωνίδη, Θεσσαλονίκη 1983.
- NJA* O. Immisch, «Die Apologie des Xenophon», *Neue Jahrbuch für das klassische Altertum* V (1900) σ. 405.
- Jacobitz C. Jacobitz, ed. *Lucianus*, Bd. IV, Hildesheim 1966 (=Leipzig 1841).
C. Jensen, ed. *Hyperidis Orationes Sex, cum ceterarum Fragmentis*, Lipsiae 1917.
S. Kayser, «Étude sur la langue d'Hupéride», *Le Musée Belge* IV (1900) σσ. 85-104, 201-222.
F.G. Kenyon, ed. *Hyperidis Orationes et Fragmenta*, Oxford 1906.
Κ.Σ. Κόντος, «Κριτικά και γραμματικά», *Ἀθηνᾶ* 16 (1904) σσ. 573-585.
- NJPh* A. Körte, «Was verdankt die klassische Philologie den literarische Papyrusfunden?», *Neue Jahrbuch für klassische Philologie*, XX (1917) σ. 296.
- Kühner-Gerth R. Kühner - B. Gerth, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, Bd. II, Hannover - Leipzig 1898-1904.
- CPG* E.L. Leutsch, ed *Corpus Pseudoepigraphorum Graecorum*, tom. II, Hildesheim 1958 (=Göttingen 1851).
- Macleod M.D. Macleod, ed. *Luciani Opera*, tom. I, Oxford 1972.
J.P. Mahaffy, *A history of classical Greek literature*, Vol. II, London 1895.
- Meisterhans-Schwyzler K. Meisterhans - E. Schwyzler, *Grammatik der attischen Inschriften*, Berlin 1900.
C.O. Müller, *Geschichte der griechischen Litteratur bis auf den Zeitalter Alexanders*, II Bd, Stuttgart 1882.
Αλ. Οικονομίδης, *Υπερείδου Λόγοι (Πάπυρος)*, Αθήνα 1954.

- Pohle U. Pohle, *Die Sprache des Redners Hypereides in ihren Beziehungen zur Koine*, Diss., Leipzig 1928.
- Pohlenz-
Westman M. Pohlenz - R. Westman, ed. *Plutarchi Moralia*, Vol. VI fact. 2, Lipsiae 1959.
W. Rabehl, *De sermone defixionum Atticarum*, Diss., Berlin 1906.
- IF B. Rosenkranz, «Der lokale Grundton und die persönliche Eigenart in der Sprache des Thukydides und älteren attischen Redner», *Indogermanische Forschungen*, 48(1930) σ. 164.
- Σακκλής I Δ.Θ. Σακκλής, *Ιωνικό Λεκτικό στον Πλάτωνα, Α' Σύ-
νταξη*, Ιωάννινα 1978.
- SIFC E. Salvaneschi, «Sull' uso dell' articolo e delle preposizioni in Iperide», *Studi Italiani di Filologia Classica*, XLIV (1972) σσ. 221-230.
E. Schlageter, *Der Wortschatz der ausserhalb Attikas gefundenen attischen Inschriften*, Konstanz 1909-1910.
E. Schwyzer - A. Debrunner, *Griechische Grammatik*, Bd. II, München 1959.
- DGE E. Schwyzer, *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora*, Leipzig 1923.
K. Sittl, *Geschichte der griechischen Litteratur bis auf Alexander den Grossen*, München 1884-1886.
J.M. Stahl, *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbuns der klassischen Zeit*, Hildesheim 1965 (= Heidelberg 1907).
J. Sturm, *Geschichtliche Entwicklung der Constructionen mit ΠΙΝ*, Wirzburg 1882.
- Thumb -
Scherer A. Thumb - A. Scherer, *Handbuch der griechischen Dialekte*, Heidelberg 1959.
A. Thumb, *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*, Strassburg 1901.
A. Tschuschke, *De ΠΙΝ particulae apud scriptores aetatis Augustae prosaicos usu*, Diss., Breslau-Trebnitz-1913.

Zusammenfassung

Papyrus A überliefert an der Stelle 4.3 den Temporalsatz *πρὶν... ἐξετάσων*. Von der ersten Ausgabe (1848) bis zur letzten (1954) ist die Modalpartikel *ἄν* von den meisten Herausgebern in diesen Satz eingefügt worden, weil Temporalsätze mit Konjunktiv im attischen Dialekt der klassischen Zeit mit *ἄν* begleitet sind.

Hingegen ist die Konstruktion von *πρὶν* mit Konjunktiv ohne *ἄν* eine Eigentümlichkeit des ionischen Dialekts, die die attische Umgangssprache beeinflusst hat.

Wie Forschungen über den Redner Hypereides gezeigt haben, weicht dessen Sprache oft von den «Regeln» des offiziellen attischen Dialekts der klassischen Zeit ab und enthält Elemente aus der lebendigen Umgangssprache seiner Zeit.

Da der Kontext der Stelle 4.3 den Gebrauch der Umgangssprache begünstigt, ist die Ergänzung der Partikel *ἄν* nicht richtig und der Text muss so wiederhergestellt werden, wie er in Papyrus A überliefert ist.

A. Kostopoulou

